

UO'K: 94 (575.1)/(626.8+626.81+628.12)

Maftunaxon RUZIKULOVA,
Farg'ona davlat universiteti doktoranti, PhD
E-mail: maftuna_ruzikulova@rambler.ru

Andijon davlat universiteti professori, t.f.d O.Komilov taqrizi asosida

MARKAZIY FARG'ONA SUV XO'JALIGIGA KAPITAL MABLAG'LAR SARFLANISHI (1950 – 1991-YILLAR)

Annotatsiya

Maqolada Markaziy Farg'ona suv xo'jaligi qurilishiga kapital mablag'lar sarflanishining ortib borishi, gidrotexnik inshootlar barpo etilishi va ulardan sug'orish tizimida foydalanilishi masalalari birlamchi manbalar va ilmiy adabiyotlar yordamida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Markaziy Farg'ona, suv xo'jaligi, irrigasiya, meliorasiya, moliyaviy ta'minot, gidroinshoot, paxta.

КАПИТАЛЬНЫЕ РАСХОДЫ В ВОДНОЕ ХОЗЯЙСТВО ЦЕНТРАЛЬНОЙ ФЕРГАНЫ (1950-1991 гг.)

Аннотация

В статье с помощью первоисточников и научной литературы анализируются вопросы увеличения затрат капитала на строительство Центрального Ферганского водопровода, строительство гидротехнических сооружений и их использование в ирригационной системе.

Ключевые слова: Центральная Фергана, водное хозяйство, орошение, мелиорация, финансовая поддержка, водная инфраструктура, хлопок.

CAPITAL EXPENDITURE IN CENTRAL FERGHANA WATER MANAGEMENT (1950-1991)

Annotation

The article analyzes the issues of increasing capital costs for the construction of the Central Ferghana water pipeline, the construction of hydraulic structures and their use in the irrigation system using primary sources and scientific literature.

Key words: Central Ferghana, water management, irrigation, melioration, financial support, water infrastructure, cotton.

Kirish. XX asrning 50-80-yillarida sovet davlatining irrigatsiya va melioratsiya qurilish ishlarini taraqqiy ettirishdan ko'zlagan asosiy maqsadi paxta xomashyosi yetishtirishni ko'paytirishga qaratilgandi. Markaziy hukumatning mazkur sohalarni rivojlantirish yo'lidagi tadbirlari 1950 – 1991-yillarda Markaziy Farg'ona qishloq xo'jaligida paxtachilikning ustuvor soha sifatida to'la hukmronlik qilishiga olib keldi. Ta'kidlash joizki, sug'orish tarmog'ining rivojlantirilishi ham xuddi shu siyosat doirasida bo'lib, ko'proq paxta ekish hamda undan ko'p hosil olish orqali markaz va boshqa sotsialistik mamlakatlarni paxta xomashyosi bilan ta'minlash maqsadiga yo'naltirildi. Sovet organlari irrigatsiya-melioratsiya yuksaltirilsagina o'zlarining ko'zlagan strategik rejalariga erishishini yaxshi anglaganligi bois suv xo'jaligi tarmog'ini taraqqiy ettirishga va uni moliyaviy imkoniyatlarini kengaytirishga jiddiy ahamiyat berdi. Hukumat suv inshootlari barpo etish hamda cho'l hududlarini o'zlashtirish tadbirlari uchun haddan ziyod kapital mablag'lar sarf qildi. Mazkur ishlar uchun mablag' sarflash hajmi yildan-yilga tobora ortib bordi. Masalan, Ikkinchi jahon urushidan keyingi yillarning o'zidagina O'zbekiston SSRda sug'orish ishlariga 1 200 mln. rubl mablag' sarflandi [1]. Bu jarayon keyingi yillarda yanada kengroq tus oldi. 1950-yildan boshlab to 1970-yilgacha bo'lgan davr oralig'ida respublikadagi irrigatsiya qurilishi tadbirlariga qariyb 2 mlrd. rublga teng bo'lgan kapital mablag'larning yo'naltirilishi bilan bu yerda qator yirik

sug'orish inshootlari barpo etildi [2]. Berilgan faktlardan ma'lum bo'lishicha, tarmoqqa kapital mablag'lar sarflanishi deyarli qirq yil mobaynida sezilarli darajada o'sdi va natijada yangi irrigatsiya-melioratsiya obyektlari qurilib hamda ular doimiy foydalanishga topshirildi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tadqiqot oldiga qo'yilgan vazifalarni hal etishda va ularga yechim topishda, eng avvalo, tarixiylik va xronologik metodlar asos qilib olindi. Ishda xolislik tamoyili atroflicha qo'llanildiki, u sovet tuzumi davrida kechgan voqea-hodisalarga va jarayonlarga haqqoniy baho berishga yaqindan ko'maklashdi. Negaki, sovet hukmronligi yillari davrida Markaziy Farg'ona hududlarida amalga oshirilgan qo'riq yerlarni o'zlashtirish va bu yerda sug'orish tizimini rivojlantirishga doir mustamlakachilik siyosati bilan bog'liq hujjat va materiallardagi dalillar hamda ma'lumotlar hamma vaqt ham bir-biriga to'g'ri kelavermaydi. Ayrim holatlarda ulara bir-birini inkor etish holatlari ham kuzatiladiki, tarixiy haqiqatni aynan haqqoniylik bilangina aniqlash mumkin bo'ladi. Butun respublikada bo'lgani kabi Markaziy Farg'onada irrigatsiya-melioratsiya ishlari 1950-1991-yillar mobaynida yanada kengaytirildi. Sovet agrar siyosatining ustuvorligi tufayli adir va tepaliklarda barpo etilgan yirik paxta maydonlarini sug'orishda nasos, mashinalardan foydalanish an'anaga aylandi. Yirik paxta ekin maydonlarini muntazam sug'orish maqsadida vodiya bir qancha yirik irrigatsiya kanallari hamda adir zonalaridagi

maydonlarni sug'orish uchun nasos stansiyalari qurildi. Mavjud kanallarning texnik jihatlariga ayrica e'tibor qaratilib, ularni tozalash ishlariga ham jiddiy ahamiyat berildi.

1952-yil 12-iyulda SSSR Paxtachilik ministrligining "Stalin nomli Katta Farg'ona kanalini texnik jihatdan yaxshilash chora-tadbirlari haqida"gi buyrug'ida [3] KFKning birinchi navbatda texnik sozligini yaxshilash va uni kapital mablag' bilan ta'minlash hamda hududda paxtachilikni rivojlantirish maqsadida asosiy e'tibor obyektning suv manbalaridan keng foydalanishga qaratilgan edi. Bu hujjatda Respublika Suv xo'jaligi ministri hamda KFK ekspluatatsiya boshqarmasi boshlig'iga uch oy muddat ichida tegishli mahalliy tashkilotlar bilan birgalikda mazkur boshqarmaning shtatlarini optimallashtirish, boshqarma va gidrotexnik uchastkalarni yuqori malakali ishchilar bilan ta'minlash, 1953-yili KFK uchastkasi Kuyganyor to'g'onidan Asaka dyukerigacha hamda Janubiy Farg'ona kanalini to'la tozalash vazifasi yuklatildi [4]. Markazning ushbu topshirig'i to'liq holatda ijro etildi, kanal suv bilan to'la ta'minlandi va paxta maydonlari kengaydi.

Xuddi ana shu yo'sindagi tadbirlarning mantiqiy davomi KPSS MQning 1953-yildagi sentabr Plenumida Markaziy Farg'onadagi suv xo'jaligi ishlarining olib borilishi ta'kidlangandi. Unga ko'ra, 1950-yillarda Farg'ona vodiysida yirik irrigatsiya inshootlari barpo etishga, mavjudlarining suv o'tkazish quvvatini oshirishga jiddiy ahamiyat qaratildi. Masalan, ayni shu davr mobaynida KFKning suv o'tkazish imkoniyati 200 m³/s ga yetkazildi. Bundan tashqari, Farg'ona vodiysidagi mavjud 10 ming ga yerni doimiy tarzda sug'orish uchun 9 ta nasos stansiyasi bunyod etildi. "Farhod" sovxoziga qarashli bo'lgan 12 ming ga maydonni mashina yordami bilan sug'orish va yerga ishlov berish ishlari o'tkazildi. Boyovut massividagi 40 ming ga ni sug'orish maqsadida 15 ta nasos qurilmalari barpo etildi. Mazkur bunyodkorlik ishlari negizida, shubhasiz, sovetlarning paxtachilikni rivojlantirishga yo'naltirilgan sa'y-harakatlarining asosi yotar edi. Shu mazmunda markaz rahbarlari hatto suv chiqmaydigan, sug'orish o'ta mushkul qo'riq va adir yerlarga ham paxta ekish, ularni nasoslar va mashinalar yordamida sug'orishga jiddiy e'tibor qaratdi. Bu nafaqat respublikada, balki Farg'ona vodiysida mazkur amaliyotning yildan-yil kuchayishiga olib keldi.

Tadqiqot metodologiyasi. Sovet davlati Markaziy Farg'ona cho'llarini o'zlashtirib, ularni qishloq xo'jaligi iste'moliga kiritishga muhim e'tibor qaratgani bois hududda irrigatsiyani taraqqiy ettirish uchun kapital mablag'lar ajratish yil sayin ortib bordi. Chunki, hudud markazga paxta xomashyosi yetishtirib beruvchi bazaga aylantirilgandi. Kolxozlararo sovetlar tashkil qilingan davrdanoq ularda asosan 2 ta bo'lim, yangi yerlarni sug'orish va o'zlashtirish bo'limlari mavjud edi [5]. Yangi yerlarni o'zlashtirish tadbirlari kolxozlarning bo'linmas fondlari mablag'lari hisobidan olib borildi. Bu tadbirlarga, asosan, yangi yerlarda madaniy-maishiy xizmat ko'rsatuvchi obyektlar, maktablar, kasalxonalar, bolalar bog'chalari, magazinlar, kolxozchilar uchun turar-joylar barpo etish ishlari kirdi.

Tahlil va natijalar. 1953-yilning 1-oktabriga ko'ra, Markaziy Farg'onani o'zlashtirish maqsadida tashkil qilingan "Ferganavodstroy" tresti tomonidan hudud bo'yicha kapital mablag'larni o'zlashtirish rejası 73 000 rubl bo'lib, u 21 161 rubl (28,9 %) hajmda bajarildi [6]. Xususan, hududdagi belgilangan suv xo'jaligi qurilishi

rejası 41000 rubl bo'lib, ya'ni u 7 091 (17,3 %) rubl, yo'l qurilishi rejası 14000 ming rublni tashkil etib, u 1 500 (10,7%) rubl, fuqarolik qurilishi rejası 27 00 rubl bo'lib, 1 270 (47,0%) rubl hajmda uddalandi [7]. Farg'ona vodiysidagi cho'l yerlarni o'zlashtirish ishlari 1953-yildan yanada kengroq avj oldirildi. Ana shu maqsadni to'la ma'noda bajarish barobarida suv xo'jaligining moddiy hamda moliyaviy tomonlarini mustahkamlash tadbirlari bajarildi.

O'n yil davomida hududdagi sug'orish va o'zlashtirish ishlariga, ya'ni 1953 – 1963-yillar uchun rejaga ko'ra 50 753,3 ming rubl ajratildi, amalda 40 425,8 ming rubl mablag' sarflandi [8]. Shundan bu yerdagi kolxozlarning bo'linmas fondidan rejada 35 309,9 ming rubl, amalda 20 170,9 ming rubl; davlat budjetidan rejada 15 444,4 ming rubl, amalda esa 20 254,9 ming rubl xarajatlandi. 1953 – 1960-yillarda Andijon oblast kolxozlarining reja bo'yicha to'lov (vznos) mablag'lari 38,8 mln. rubl bo'lib, Markaziy Farg'ona qo'riq hududlarini sug'orish va o'zlashtirishga amalda 26,8 mln. rubl kiritildi yoki u 69,2 %ni tashkil qildi. 1961-yilda reja bo'yicha to'lovlar 4 346 ming rubl bo'lib, shu yilning 11 noyabriga kolxozlar 1 825 ming rubl kiritdilar yoki u 42 % ga teng bo'ldi [9]. Bundan tashqari, 1953 – 1973-yillarda Farg'ona vodiysida qo'riq o'zlashtirish hamda ularni sug'orishga sarflangan kapital mablag'lar evaziga paxta ekin maydonlari 9,2 %ga o'sgan holda, bu ko'rsatkich hosildorlikda 24,9 %, yalpi hosilda 42,8 %ni tashkil qildi [10]. Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirgan holda aytish mumkinki, o'tkazilgan barcha tadbirlar va sa'y-harakatlar hududda aynan paxtachilikni rivojlantirish va hosildorlikni o'rnatib borish maqsadlarida amalga oshirildi.

1955-yilga mo'ljallangan xalq xo'jaligi rejasining loyihasida mamlakatda suv xo'jaligi qurilishiga ajratiladigan mablag'ning 650 mln. ga ko'paytirilishi ko'zda tutildi. Suv xo'jaligi ministrligining hisobot ma'lumotlari balansi bo'yicha shu yilning 1-yanvaridagi holatga ko'ra, tugallanmagan tarzdagi ishlab chiqarish hajmi respublikada 409,6 mln. rublni tashkil qilib, birinchi yarim yillikda 40,9 mln. rubl hajmidagi obyektlar foydalanishga berildi. Aynan shu yilda yakunlanmagan umumiy qurilishning qoldig'i 368,7 mln. rubldan iborat bo'ldi [11]. Mazkur kapital mablag'larni ko'p miqdorda o'zlashtirmagan tashkilotlar sirasiga quyidagilar kirdi: Namangan oblast sug'orish tizimi boshqarmasi – 73,4 mln. rubl, Mirzacho'l qurilish direksiyasi – 64,8 mln. rubl, Quyimozor qurilish direksiyasi – 37,4 mln. rubl va Farg'ona oblast sug'orish tizimi boshqarmasi – 31,1 mln. rubldan iborat bo'ldi. 1958-yili O'zSSR Suv xo'jaligi kollegiyasi tomonidan mazkur ministrlikning kapital qurilish boshqarmasi boshlig'i, "Uzbekgidrostroy" trestı boshqaruvchisi, Markaziy Farg'onaning Farg'ona hamda Namangan oblastlari sug'orish tizimi boshqarma boshliqlariga suv yo'qotishni qisqartirish bo'yicha sug'orish tadbirlari uchun quyidagicha hajmda mablag' sarflandi [12].

1959-yil 23-yanvarda O'zKP MQ hamda O'zbekiston SSR Ministrlar Soveti tomonidan "1959-yilda Markaziy Farg'ona yerlarini sug'orish va o'zlashtirish bo'yicha qurilish ishi dasturini tasdiqlash to'g'risida"gi qabul qilingan qarorga asosan matnida aynan 1959-yilda hududdagi qo'riq maydonlarni o'zlashtirish bo'yicha 18 6685 ming rubl hajmidagi qurilish ishi dasturi, shu jumladan, Andijon, Namangan hamda Farg'ona oblastlaridagi kolxozlar bo'linmas fondi hisobidan 10 5750 ming rubl, davlat budjeti hisobidan 55 385 ming rubl,

“Selxozkredit” hisobidan 23 400 ming rubl, “O‘zbekbirlashuv” hisobidan 2150 ming rubl hajmida tasdiqlandi [13].

O‘zSSR Suv xo‘jaligi ministrligining 1959-yil 13-noyabrda “1959-yil suv xo‘jaligi qurilishi rejasini tugatish to‘g‘risida” [14] gi buyrug‘ida O‘zbekiston KP MQ byurosi tomonidan 1960-yildagi ekish tadbirlari uchun suv xo‘jaligi qurilishini moliyaviy jihatdan ta‘minlash, material fondlarni foydalanishga kiritish, turar-joy maydonlari va yerlarni irrigatsiya-melioratsiya jihatidan tayyorlash holati qoniqarli ekanini e‘tirof etilgani qayd etildi. Mazkur hujjat matnida 1960-yilning bahoriga sug‘oriladigan yerlarni irrigatsiya-melioratsiya holatida tayyorlash bo‘yicha o‘tkazilgan tadbirlar ham aks ettirildi. Masalan, “Markaziy Farg‘ona yerlarini sug‘orish” yillik rejasini 1959-yilning 1-noyabridagi holatiga 69,8 %, Toshkent kanali rekonstruksiya va sug‘orishni rivojlantirish rejasini – 53,7 %, Surxondaryo oblasti kolxozlararo soveti obyektlari rejasini – 78,6 % ga uddalandi. Oblast sug‘orish tizimi boshqarmalari tomonidan quyidagi limit kapital mablag‘lari rejasini quyidagicha hajmda o‘zlashtirildi: Farg‘ona oblast STB – 65 %, Surxondaryo oblast STB – 56,5 %, Buxoro oblast STB – 73,5 %, Qashqadaryo oblast STB – 66,8 % ga uddalandi [15].

Ta‘kidlash o‘rinliki, Farg‘ona vodiysi, qolaversa, Markaziy Farg‘ona hududlarida sanoat bazasini barpo qilish bilan bir vaqtda muhandislik kommunikatsiyalari, yo‘llar, elektr uzatkichlar, aloqaning katta tarmoqlarini qurish ishlari asta-sekin bajarib kelindi. 1953-yildan 1972-yilgacha bo‘lgan davr mobaynida Markaziy Farg‘onada 780 km. masofaga teng avtomobil yo‘llari, chuqurligi 450 m. keladigan 910 ta artezian quduqlari 592 km. ga teng bo‘lgan vodoprovod quvuri yotqizildi, 750 km. elektr liniyasi o‘tkazildi, 112 ming kvadrat m. ga teng 1858 ta uylar va 256 ta madaniy-maishiy hamda ishlab chiqarish binolari, shu jumladan, 97 ta bolalar bog‘chalari va yashilari hamda 66 ta maktab qurilib, doimiy foydalanishga topshirildi [16].

O‘n birinchi besh yillikda (1981 – 1985-yillar) melioratsiya va suv xo‘jaligi ishlariga 6,4 mlrd. rubl mablag‘ sarflandi, hamma oblastlar qatori, Andijon, Namangan va Farg‘ona oblastlari hududlaridagi hamda Qoraqalpog‘ ASSRdagi 500 000 ga yaqin yangi yerlarni o‘zlashtirish tadbirlarini amalga oshirish mo‘ljallandi [17]. Markaziy Farg‘onadagi suv xo‘jaligi qurilishi ishlariga mablag‘ ajratish 1985 – 1990-yillarda ham o‘rtirib borildi. Chunki, bu yerdagi suv xo‘jaligi qurilishi va yerlarga ishlov berish tadbirlariga mablag‘ ajratish, eng avvalo, paxta yakkahokimligi siyosatining ta‘sirida asta-sekin o‘tib bordi. Chunki bu amaliyot asosida ko‘plab paxta ekin maydonlari barpo etildi va ularni doimiy manbalar bilan ta‘minlash uchun esa ulkan suv obyektlari qurildi hamda foydalanishga topshirildi. Bir so‘z bilan aytganda, suv xo‘jaligi tarmog‘iga qarashli barcha gidroinshootlar markazning xomashyo bilan bog‘liq bo‘lgan manfaatlarini mustazam ta‘minlashga xizmat qildi.

Xulosa va takliflar. 1950 – 1991-yillar mobaynida Markaziy Farg‘ona suv xo‘jaligi qurilishiga davlat budjeti va kolxozlarning bo‘linmas fondidan kapital mablag‘lar sarflab borish yil-sayin o‘rtirib borildi. Hududdagi qurilish ishlarini amalga oshirishda “Ferganavodstroy”, “Andijanvodstroy” va “Namanganvodstroy” trestlarining o‘rni ahamiyatli bo‘ldi. Bu yerdagi qo‘riq, bo‘z yerlarni o‘zlashtirish va sug‘orish ishlarini kolxozlar tomonidan moliyalashtirilishi natijasida qurilish ishlari hajmi avvalgi davrga nisbatan ancha yaxshilanib bordi. Markaziy Farg‘ona hududlariga bo‘yicha ajratilgan kapital mablag‘lar asosan suv xo‘jaligi qurilishi, yangi o‘zlashtirilgan maydonlarda paxtachilik sovxozlari tashkil qilish, qurilish materiallari va qurilish sanoatini rivojlantirish, uy-joy, kommunal va madaniy-maishiy binolar qurishga yo‘naltirildi. Biroq, hududdagi suv xo‘jaligi qurilishi va o‘zlashtirish uchun ajratilgan kapital mablag‘lar ba‘zi hududlarda asossiz ravishda o‘zlashtirilmasdan ham kolib ketdi.

ADABIYOTLAR

1. Совет иттифоки коммунистическая партиясининг XX съезди. 1956 йил 14-25 февраль: Стенографик хисобот I. – Тошкент: Ўздавнашр, 1957. – Б.206.
2. Минводхоз УзССР в девятой пятилетке. – Ташкент, 1976. – С.3.
3. Andijon viloyat davlat arxivi, 602-fond, 1-ro‘yxat, 56-yig‘majild, 39-varaq.
4. Комилов О.К. Ўзбекистонда ирригация тизими ривожланиши ва унинг оқибатлари (1951-1990 йй.): Тарих фан. докт (DSc). ... дисс. автореферати. – Тошкент, 2017. – Б.25.
5. O‘zbekiston Milliy arxivi, R.2597-fond, 1-ro‘yxat, 14-yig‘majild, 25-varaq.
6. Комилов О.К. Ўзбекистонда суғориш тизими ривожланиши: ютук, муаммо ва оқибатлар. Монография. – Тошкент: Akademnashr, 2016. – Б.101.
7. Farg‘ona viloyat davlat arxivi, 1151-fond, 1-ro‘yxat, 5-yig‘majild, 8-varaq.
8. Farg‘ona viloyat davlat arxivi, 1151-fond, 1-ro‘yxat, 80-yig‘majild, 5-varaq.
9. Andijon viloyat davlat arxivi, 608-fond, 1-ro‘yxat, 1451-yig‘majild, 22-varaq.
10. Досов Б.Г. Ирригация ва мелиорацияга йўналтирилган капитал маблағлар самарадорлигининг эконометрик тадқиқоти: Иқтисод фан. ном. ... дисс. – Тошкент, 2001. – Б.53.
11. Farg‘ona viloyat davlat arxivi, 1022-fond, 2-ro‘yxat, 184-yig‘majild, 242-varaq.
12. O‘zbekiston Milliy arxivi, R.2483-fond, 1-ro‘yxat, 1277-yig‘majild, 1-varaq.
13. O‘zbekiston Milliy arxivi, R.2483-fond, 1-ro‘yxat, 1382-yig‘majild, 285-varaq orqasi.
14. O‘zbekiston Milliy arxivi, R.2483-fond, 1-ro‘yxat, 1383-yig‘majild, 265-varaq.
15. O‘zbekiston Milliy arxivi, R.2483-fond, 1-ro‘yxat, 1383-yig‘majild, 266-varaq.
16. Farg‘ona viloyat davlat arxivi, 1151-fond, 1-ro‘yxat, 87-yig‘majild, 67-varaq.
17. Совет Ўзбекистони. 1984 йил 4 февраль (O‘zbekiston KP MKning O‘zbekiston KP XX syezdiga hisoboti).